

ІВАНЧИШИН І. І.,
здобувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК ОРГАНІЗОВАНОГО ЗЛОЧИННОГО УГРУПОВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблемних питань криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань. Розглянуто поняття, види та ознаки організованих злочинних угруповань з урахуванням сучасної наукової думки та нагальних проблем правоохоронної практики.

Ключові слова: злочинне угруповання, організована злочинність, криміналістична характеристика, лідер.

Статья посвящена рассмотрению актуальных проблемных вопросов криминалистической характеристики организованных преступных группировок. Рассмотрены понятие, виды и признаки организованных преступных группировок с учетом современных потребностей правоохранительной практики.

Ключевые слова: преступная группировка, организованная преступность, криминалистическая характеристика, лидер.

This article is devoted to consideration of actual problem questions of criminalistic characteristics of organizational criminal groups. The author have considered the concept, kinds and characteristics of organizational criminal groups.

Key words: criminal groups, criminalistic characteristic, leader.

Постановка проблеми. В умовах розбудови правової й незалежної держави, реформування кримінально-процесуального законодавства все більшої актуальності набуває протидія злочинності. Діяльність організованих злочинних угруповань (ОЗУ) впливає на стабільність державної й економічної системи, завдає шкоди фізичним та юридичним особам, є основною перешкодою у розвитку та нормальному функціонуванні ринкових відносин, заважає цивілізованому торгівельному обміну, створює загрозу національній безпеці України. Останнім часом організована злочинність має тенденцію до зростання. Так, відповідно до статистичних даних МВС України, незважаючи на зменшення виявлених організованих груп, зокрема: 2007 р. – 314 злочинних груп, 2008 р. – 326, 2009 р. – 213, 2010 р. – 187, 2011 р. – 192, 2012 р. – 158, 2013 р. – 146, 2014 р. – 135, спостерігається зростання вчинюваних ними злочинів: відповідно 2007 р. – 3572 злочини, 2008 р. – 3639, 2009 р. – 3724, 2010 р. – 3938, 2011 р. – 3617, 2012 р. – 3723, 2013 р. – 3896, 2014 р. – 4027, а також вчинюваних ОЗУ тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема: 2007 р. – 2986 злочинів, 2008 р. – 3247, 2009 р. – 3685, 2010 р. – 3824, 2011 р. – 3581, 2012 р. – 3672, 2013 р. – 3812, 2014 р. – 3984. Така ситуація вимагає негайного вжиття невідкладних організаційних і управлінських заходів щодо удосконалення організаційно-тактичних основ протидії організованим злочинним проявам у країні та за її межами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам протидії діяльності ОЗУ присвятили свої дослідження провідні вітчизняні та зарубіжні вчені-юристи: О.М. Бандурка, Г.М. Бірюков, В.Г. Бобров, А.Ф. Возний, В.О. Глушков, Д.В. Гребельський, Є.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, О.О. Кисельов,



І.П. Козаченко, Є.І. Макаренко, Д.Й. Никифорчук, Г.О. Овчинський, В.Л. Ортинський, І.В. Сервецький, Г.К.Синілов, О.П. Снігерьев, І.Р. Шинкаренко та ін. Проте в наукових розробках зазначених вчених не були дослідженні всі особливості криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань. Необхідність дослідження зазначених проблем також визначається необхідністю реформування чинного законодавства відповідно до вимог сьогодення. Окрім цього, зміни в правовій та організаційній сферах діяльності ОВС внесли зміни в оперативно-розшукову тактику, яка визначає безпосереднє здійснення процесу виявлення, перевірки та дослідження оперативної інформації, документування злочинної діяльності злочинних угруповань та тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Отже, **метою** цієї статті є висвітлення проблемних питань криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань з урахуванням сучасних проблем правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організовані злочинні угруповання є досить багатоаспектним негативним соціальним явищем. У науковій літературі проблемам протидії діяльності ОЗУ достатньо уваги приділяється вченими-криміналістами та процесуалістами, які досліджують різноманітні аспекти цього негативного явища, у тому числі криміналістичні, оперативно-розшукові, кримінологічні, психологічні та ін. Однією з основних типових ознак організованої злочинності є створення стійких суспільно-небезпечних злочинних угруповань з функціонально-ієрархічною структурою побудови. ОЗУ є первинною ланкою, невід'ємним структурним елементом організованої злочинності, фундаментом її подальшого розвитку та змін. Саме ОЗУ нині вчиняється переважна більшість тяжких злочинів різностороннього характеру.

Дослідження проблем протидії діяльності ОЗУ, розуміння їхньої психологічної сутності, особливостей формування та функціонування, аналіз криміналістичних різновидів цих утворень, правильне розуміння ролі лідера в групі є важливими умовами наукового розуміння проблем протидії організованій злочинності [1, с. 21-22].

ОЗУ характеризуються найбільшим ступенем суспільної небезпеки. Вони є найбільш небезпечним різновидом кримінальних утворень, що мають високий рівень психологічного розвитку, згуртовані й стійкі. Їхні члени взаємозалежні, підкоряються загальним правилам і нормам поведінки, які прийняті в угрупованні [2, с. 111-112].

Відповідно до ст. 28 КК України, законодавець визначає ознаки, які дозволяють віднести злочинну групу до організованої, зокрема: а) наявність декількох осіб та їх попередня зорганізованість у спільне стійке об'єднання для готування або вчинення злочинів; б) об'єднаність злочинів єдиним планом; в) розподіл функцій учасників угруповання, спрямованих на реалізацію цього плану; г) обізнаність усіх учасників групи із цим планом.

Узагальнюючи наукові погляди вчених щодо ознак ОЗУ, здебільшого науковці вдаються до більш детального поділу цих типових ознак, розмежовуючи їх на основні та додаткові.

Зважаючи на це, можна погодитися з думкою В. М. Бикова, який виділяє обов'язкові та додаткові ознаки організованих груп, визнаючи, що обов'язкові ознаки вказані у законі: це стійкість злочинної групи й розподіл функцій її учасників, спрямованих на досягнення єдиного плану групи.

До факультативних ознак він відносить: складні заходи щодо підготовки до учинення злочинів; розподіл злочинних ролей в організованій групі; створення психологічної структури у злочинній групі; наявність лідера групи та організатора конкретних злочинів; підтримання жорсткої дисципліни всередині групи; створення спеціального грошового фонду, так званого «общака»; наявність в організованій групі єдиної ціннісно-нормативної орієнтації злочинців; використання складних способів підготовки, вчинення та приховання злочинів; розподіл злочинних доходів відповідно до становища особи в структурі організованої групи [3, с. 5-6].

Узагальнення оперативної, слідчої та судової практики дає змогу дійти висновку, що додаткові (факультативні) ознаки злочинних груп не завжди повною мірою встановлюються під час досудового розслідування, а в деяких кримінальних утвореннях взагалі відсутні. Так, за даними вивчених кримінальних проваджень, лише у 3 % випадках додаткових ознак ОЗУ слідчим під час досудового розслідування встановлено не було.



На думку В. М. Варцаби, злочинне угруповання є особливим суб'єктом групової злочинної діяльності, який відрізняється стійкістю, відновлюваністю, взаємодією учасників, ієрархічністю структури та ін. До додаткових ознак організованих злочинних угруповань вчений відносить такі: стійкість кримінального утворення; тривалість діяльності злочинного угруповання; ієрархічна побудова організованих угруповань; наявність певної спеціалізації в діяльності злочинного формування; чітка та сувора внутрішньогрупова дисципліна; встановлення злочинних норм та правил поведінки; наявність лідера з владними повноваженнями; розподіл функціональних обов'язків серед членів угруповання; корислива спрямованість злочинної діяльності групи; створення системи захисту від викриття; наявність єдиної каси, спеціального фонду («общака»); створення власної системи «заохочення» і «покарання»; підтримка осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності та відбувають покарання; наявність системи вербування нових членів злочинної групи; використання корумпованих зв'язків в органах влади й управління та правоохоронних органах; наявність міжрегіональних зв'язків між організованими злочинними угрупованнями та зв'язків за межами держави; наявність системи проникнення у владні структури [4, с. 7].

С. С. Єпішин визначає такі факультативні ознаки злочинного угруповання, як: наявність управлінського ядра угруповання; ієрархічність та постійний склад групи; кругова порука та наявність системи норм поведінки, що обов'язкова для усіх членів злочинної групи; створення угруповання на тривалий час з метою заняття злочинною діяльністю задля отримання максимальних прибутків; розробка заходів захисту від викриття [5, с. 85].

На думку В. І. Куликова, до найбільш характерних ознак ОЗУ можна віднести такі: тривалість існування; сталість злочинного промислу; створення системи для захисту від викриття з використанням корумпованих зв'язків; чітко визначена ієрархічна система взаємовідносин між членами злочинного угруповання, яка базується на принципі дискретності кримінальної відповідальності між її членами [6, с. 254].

М. Г. Богуславський характерними ознаками ОЗУ вважає такі: високий рівень консолідації його членів; конспіративний характер злочинної діяльності; концентрація влади в окремих осіб; спеціалізація на вчиненні окремих видів злочинів; наявність міжрегіональних або міжнародних зв'язків; використання корумпованих зв'язків; наявність системи особистої безпеки; плановий характер злочинної діяльності; наявність системи заходів щодо організації протидії правоохоронним органам [7, с. 22].

Інші вчені зазначають, що основною ознакою ОЗУ є діяльність, яка максимально матеріально вигідна, відносно безпечна для відповідного регіону в певний період часу і забезпечує отримання значних прибутків у формі постійного злочинного бізнесу [8, с. 109].

Отже, на підставі узагальнення наукових поглядів учених можна зробити висновок, що, незважаючи на обов'язкові ознаки злочинної групи, що зазначені в законі, існують і інші, на які немає прямого посилання. Зважаючи на це, такі ознаки можна розглядати як додаткові.

На основі вивчення кримінальних проваджень та оперативних матеріалів про організовану діяльність ОЗУ були виявлені такі додаткові ознаки:

1. Ієрархічність злочинного угруповання.

У кримінальному угрупованні злочинні ролі чітко розподіляються. Так, одні члени угруповання беруть участь у підготовці до вчинення злочинів (зокрема, здійснюють заходи з підготовки до вчинення злочину, підшукують об'єкти злочинного посягання, ведуть розвідку, облаштовують засідки); другі – безпосередньо вчиняють злочини; треті – забезпечують приховування, збереження та збут викраденого; інші – забезпечують прикриття злочинної діяльності групи. Отже, кожний член кримінального угруповання знає свої функції та обов'язки, тому злочинне об'єднання функціонує швидко, злагоджено та організовано.

За результатами проведеного Д. Б. Санакоєвим наукового дослідження встановлено, що більшість ОЗУ (91 %) мають просту структуру (організатор/керівник – виконавці). Складну структуру злочинної групи, тобто з чіткою диференціацією та спеціалізацією виконавців, а також керівників двох та більше ланок (керівник групи – організатор злочину – керівники «підрозділів» групи тощо) мали лише 9 % організованих груп. Цей показник корелює з кількістю складу учасників: усі групи зі складною структурою мали у своєму складі більше 6 осіб [9, с. 18].



2. Тривалість злочинної діяльності ОЗУ та кримінальна спрямованість на отримання значних злочинних прибутків.

Тривалість діяльності ОЗУ визначається самим характером групи. Окрім того, тривале функціонування групи забезпечується створюваною власною внутрішньою контррозвідкою та розвідкою. Її структурні ланки формуються на базі державно-виробничих управлінських структур, що виконують подвійні функції законного та злочинного характеру. Такому угрупованню притаманний корисливо-господарський вид злочинної діяльності, в тому числі й у зовнішньоекономічній сфері.

3. Планований характер організованої злочинної діяльності.

Практично всі ОЗУ вчиняють злочини на основі заздалегідь розробленого плану. Тому тривалість функціонування таких кримінальних формувань неможлива без планування їхньої специфічної діяльності. Вважаємо, що планований характер злочинної діяльності полягає в тому, що вчиненню злочинів обов'язково передують виникнення наміру, оцінка наявних можливостей щодо його реалізації та перша стадія вчинення злочину – його підготовка. Під час підготовки до злочину відбувається підшукування необхідних співучасників, обрання знарядь злочину, умисне створення сприятливих умов для вчинення злочину та ін.

4. Стійкість, цілісність та постійність складу ОЗУ.

Стійкість вказує на тривалість злочинної діяльності й постійний склад групи. Однак сама тривалість не є основною ознакою групи, тому що тривалі зв'язки можуть бути і в групах, які епізодично за попередньою змовою вчиняють злочини. Стійкість групи виявляється у певній стабільності, цілісності групи при впливі зовнішніх та внутрішніх умов. Створення внутрішнього порядку в злочинній групі, розподіл ролей і закріплення функцій, формування ієрархії, відносин влади й підпорядкованості – це процеси, що спрямовані на підвищення самозбереження організованої групи і характеризують її стійкість [10, с. 6].

5. Висока технічна оснащеність ОЗУ.

На сьогодні діяльність ОЗУ характеризується учиненням великої кількості злочинів з використанням ультрасучасних технічних засобів та новітньої зброї, що дозволяє злочинцям чітко координувати свої дії, легко долати опір, швидко зникати з місця скоєння злочину, не залишаючи жодних слідів злочинної діяльності. Вказане не дозволяє правоохоронцям швидко розкривати злочини, виявляти сліди злочинної діяльності, ефективно протидіяти злочинній діяльності, висувати правильні слідчі версії та ін.

6. Створення спеціального грошового фонду.

Лідери ОЗУ, як правило, володіють значними матеріальними коштами, що дозволяє створювати спеціальні грошові фонди (общаки) для фінансування своєї злочинної діяльності, дачі хабарів та надання фінансової допомоги особам, які засуджені за вчинення злочинів і відбувають покарання, та членам їхніх сімей.

7. Наявність корумпованих зв'язків є однією з важливих ознак ОЗУ, яка забезпечують не лише тривале їх функціонування, а й розвиток у майбутньому. Для ОЗУ характерні корумповані зв'язки на високих рівнях, що важко встановити під час досудового розслідування.

Отже, організоване злочинне угруповання являє собою стійке, ієрархічне об'єднання декількох осіб (трьох і більше) у злочинну групу, які попередньо зорганізувалися для тривалої спільної злочинної діяльності, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, діяльність яких свідомо спрямовується лідером за підтримки інших членів групи на постійне вчинення злочинів з метою отримання значних злочинних прибутків за допомогою корупції, насильства та використання прогалин у законодавстві.

Слідчі повинні враховувати, що у правоохоронній практиці виникають проблеми й помилки під час визначення ознак організованості тієї чи іншої злочинної групи. Мають місце факти, коли у кримінальних провадженнях злочинні групи відносять до груп осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою та навпаки. Тому, для визнання злочину таким, що вчинений організованою групою, у кожному конкретному випадку необхідно зазначати, за якими ознаками злочинна група є організованою.

Підсумовуючи, слід відзначити, що правильне визначення виду ОЗУ має велике значення і повинне враховуватися слідчим під час досудового розслідування злочинів цієї ка-



тегорії. Слідчим та працівникам оперативних підрозділів необхідно розуміти ступінь психологічної єдності і взаємної підтримки його членів, їхню організованість та згуртованість, що допоможе кваліфікувати злочинну групу як організовану та визначити низку оперативно-розшукових заходів, обрати правильну тактику слідчих (розшукових) дій й напрями досудового розслідування [10, с. 37].

Висновок. Злочинне угруповання є особливим і специфічним утворенням, в якому діють свої закономірності, які надзвичайно важливі для виявлення, розкриття і розслідування злочинів та їх профілактики. Дослідження криміналістичної характеристики злочинних угруповань дає змогу слідчому завчасно запобігати можливій протидії досудовому розслідуванню та прогнозувати поведінку їхніх членів та лідерів.

Список використаних джерел:

1. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. – 304 с.
2. Кулик І.Я. Транснаціональне злочинне угруповання як об'єкт криміналістичного дослідження / І.Я. Кулик // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 248 с. – С. 110-115.
3. Быков В. М. Признаки организованной преступной группы / В.М. Быков // Законность. – 1998. – № 9. – С. 4-8.
4. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико – психологічні основи) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. за спец. 12.00.09. «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Варцаба В.М. – Харків, 2003. – 17 с.
5. Епишин С.С. Организованная преступная группа и ее признаки / С. С. Епишин // Проблемы борьбы с организованной преступностью : сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 81-89.
6. Куликов В.И. Криминалистические основы борьбы с организованной преступностью / В.И. Куликов // Основы борьбы с организованной преступностью : монография / под ред. В.С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА-М., 1996.
7. Богуславський М. Г. Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України) : дис. здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Богуславський Максим Григорович. – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2007. – 238 с.
8. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования корыстно-насильственных преступлений. Спецкурс лекций : учеб. пособие для вузов / под ред. проф. В.П. Лаврова. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право, 2003. – 126 с.
9. Санакоєв Д.Б. Розслідування торгівлі людьми, вчиненої організованими групами : дис. здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Санакоєв Дмитро Борисович. – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2009. – 256 с.
10. Чаплинський К. О. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : навч. посібник / П.Я. Мінка, К.О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Вид-во «Свідлер А.Л.», 2009. – 225 с.

